

LA DONA A L'ANTIGA GRÈCIA

MARGALIDA CAPELLÀ

*Mantenim les heteres per al plaer,
les concubines per a la cura diària del cos,
les esposes per tenir fills legítims
i administrar la casa en confiança.*

Demòstenes, *Contra Neera* 122

Des de fa dècades, han plogut estudis i recerques sobre la dona en el món antic, la seva condició, el paper que ha desenvolupat en la societat i la cultura.¹ El testimoni de Demòstenes deixa molt clar que en la vida d'un grec lliure casat hi havia tres dones i cada una tenia la seva funció, i que de l'esposa legítima s'esperava que fos una bona mare i bona governanta de la llar; però, per què els grecs van segregat les dones al gineceu de les seves llars? Per què la *polis* no es va preocupar de donar a la dona una educació? Realment, els grecs no van saber valorar la dona?

La mitologia grega presenta la dona com un càstig, però també com un regal dels déus. La primera dona, Pandora, és la causa de tots els mals. També provoca mals Hèlena de Troia; ara bé: deesses, dones, nimfes, monstres femenins... són protagonistes dels mites, i la dona, tot i malvada, és mare progenitora, i per tant és determinant en la descendència de les nissagues heroiques. Cal recordar que les Muses, protectores i senyores de les arts i de les ocupacions més nobles dels homes, concedien als grecs el poder de la inspiració poètica. En canvi, la tradició i la història, narrades

gairebé sempre per homes, han estat poc generoses, per no dir gens, amb els personatges femenins. La misogínia amara tota la literatura grega i tot el pensament grec: des d'Hesíode,² la dona és un mal engalanat i capaç de tota mena d'ardits, però un mal necessari, ja que l'home grec s'ha de casar per poder tenir fills que el cuidin quan sigui vell i que es facin càrrec del seu patrimoni i dels cultes *post mortem*, així com per aconseguir el prestigi social que es negava als solters.

Així, doncs, la finalitat del matrimoni a Grècia era la procreació. L'home ja s'acostava als trenta anys quan decidia casar-se, i la noia només en tenia uns quinze. El pare de la noia i el nuvi signaven un contracte matrimonial i establien el dot que havia d'aportar la núvia; després celebraven les núpcies i anaven a viure a casa dels pares del nuvi, de manera que la dona experimentava la separació traumàtica de la mare. Els testimonis ceràmics palesen sovint el paper protagonista de la núvia en les cerimònies nupcials.

1. Aquesta és la conferència que, sota el títol inicial de «Dones gregues: testimonis de vivències silenciades», va pronunciar l'autora el 9 de maig del 2009, a l'Auditori del Museu Comarcal d'Igualada, organitzada pel Prometeu Encadenat (la Secció d'Estudis Clàssics del CECI).

2. Vegeu Hesíode, *Teogonia* 603-605.

Epínetron de figures roges d'Erètria (Eubea) amb els preparatius nupcials d'Alceïstis (425 aC). Museu Arqueològic Nacional d'Atenes.

Si, al cap d'un temps, no tenien fills, o bé els adoptaven o bé el marit repudiava la dona, tornava el dot i es casava amb una altra. Si tenien un nen, ho feien saber penjant un ram d'olivera a la porta, i si era una nena, un floc de llana. Tenir una filla suposava una càrrega fins i tot per a les famílies riques, tal com diu el poeta còmic Posidip (III-II aC): «Un fill mascle el cria el que és pobre, però una filla femella l'exposa fins i tot el que és ric».

Aleshores la inferioritat de la dona ve de naixement, és una càrrega inútil, i no per educació com diu Xenofont,³ que va definir la dona com a ésser diferenciat de l'home, amb habilitats i qualitats diferents: les dones són més dolces, menys obertes, més impulsives i més preocupades per la criança dels seus fills, mentre que els homes són més ferotges i oberts. La dona és més compassiva, ploranera, gelosa, tafanera, mentidera i indecisa. A partir de les qualitats naturals innates, la dona

esdevé l'ésser ideal per treballar a l'àmbit domèstic, dedicant-se als treballs manuals a l'interior de les cases, tot i que reconeix que la dona experimenta el plaer de comportar-se superior a l'home a l'interior de la casa. Plató, a les *Lleis* 805e, planteja el problema de si és millor que les dones s'ocupin de les tasques domèstiques o a funcions productives i es decanta per un ensinistrament militar, fet que comporta la prohibició del dot, i per tant la prohibició de la propietat. Aristòtil compara les relacions entre l'home i la dona amb les existents entre els que manen i obeeixen:⁴ el poder sobre la dona és polític, però és de supeditació, i és un perill si no se la controla. La dona rica contribueix amb el seu paper domèstic a l'estatus del marit a la ciutat. Al ciutadà pobre de vegades no li queda cap altre remei que posar a treballar les dones, com en el cas d'Aristarc.⁵

3. *Econòmic* III 12-15.

4. *Política* I 2=125 2a24-b25.

5. Xenofont, *Memorables* II 7.

A Grècia, l'home i la dona tenien una divisió de rols de gènere molt marcada: l'espai exterior era de domini masculí, mentre que l'àmbit interior es reservava a les dones. L'home atenès tenia la màxima autoritat sobre la dona i els fills. L'home administrava la *polis*, la dona la casa (*oikos*), la família, amb una vida relegada a l'espai domèstic, supeditada al marit i encaminada a la procreació. La dona sols s'havia d'ocupar dels problemes de la llar i administrar els seus recursos, negant l'entrada a tothom qui no tingués l'aprovació del marit i obeint les seves lleis i ordres amb paciència, modèstia, docilitat, fidelitat i lleialtat. En aquest marc, la feina de la llar ja no és una activitat atorgada per les seves qualitats físiques, sinó que ara és imposada com un deure i una obligació. L'home té l'obligació d'educar la dona, oferir-li protecció i lluitar pel seu benestar si cal.

D'altra banda, l'home es passava la major part del dia fora de la llar, ja que es dedicava als negocis i a la vida política, o anava a l'àgora a fer la compra diària i a enraonar amb altres ciutadans, o tenia cura del seu aspecte físic al gimnàs i a la barberia, etc. Les dones, que s'estaven sempre a casa, tenien la responsabilitat de dirigir totes les activitats domèstiques. Les famílies benestants tenien dues o tres encarregades de fer les feines més pesades de la casa: anar a buscar aigua, encendre el foc, pastar i coure el pa, munyir les cabres, tenir cura del corral, netejar la casa i els patis, rentar la roba en els rentadors públics o en el riu, cardar la llana, fer el menjar, ajudar la mestressa a vestir-se, complaure l'amo en tot... I, en les cases d'economia més modesta, ho havien de fer elles mateixes: preparaven els aliments, pastaven el pa, feien conserves, filaven la llana, teixien i confeccionaven la roba...

En aquest panorama tan descoratjador per a la dona, també hi va haver veus dissidents: així, la Medea d'Eurípides es va rebel·lar contra la malaurada situació de les dones i va denunciar el cos femení com a possessió masculina, el matrimoni amb resultat incert, la submissió i impossibilitat de divorci

Dones filant. Tondo d'un clix àtic de Douris trobat a Vulci. Antikensammlung, Berlín.

o de repudi, l'adequació sense pautes a la situació matrimonial, la impossibilitat de vida extradomèstica, el part com a experiència física de dolor i duresa...

La dona alletava els fills i, si no podia, els donava a criar a una esclava o a una dida. Les dides eren dones robustes, generalment camperoles de Lacònia, grans coneixedores de receptes i remeis que contribuïen a criar nens forts i sans.

Les dones educaven els fills fins als set anys, ja que després anaven a casa d'un mestre privat. Les nenes no hi anaven i solament sabien el que els havien ensenyat les mares. En el gineceu, entre dones, els nens s'entretenien. Les nenes jugaven amb titelles i, sobretot, amb ninots, fets de tota mena de materials, principalment fusta, os i draps, encara que només s'han conservat els de ceràmica; els vestien amb draps, els pentinaven, els empolainaven amb joies i, fins i tot, tenien els seus mobles en miniatura. Quan les nenes es casaven, dedicaven les seves joguines als déus protectors del matrimoni (a Zeus i a Hera com a parella divina, o a Àrtemis com a deessa de la virginitat, o a Ilítia, com a deessa dels parts). A l'interior de les cases o

als jardins, hi tenien molts animals de companyia: llebres, tortugues, cabres, galls, gossos, grues...; en canvi, no tenien gats domèstics. La seva infantesa era molt curta, ja que ben aviat començava el seu ensinistrament com a futura mestressa de casa i aprenia a filar, a teixir, a brodar i a fer tasques domèstiques. Sols tenia la distracció de xerrar en els patis interiors de la casa. Potser el moment de més esbargiment era el d'anar a buscar aigua a la font amb l'hídria si els pares li ho permetien, perquè el normal és que hi anessin les esclaves.

Hídria de figures negres amb dones anant a buscar aigua a la font (segle VI aC). Museu de vil·la Giulia, Roma.

Tot i que no sortia de casa, la dona grega lluïa collarets, arracades, braçalets, diademes, cinturons, ventalls, ombrel·les i barrets. Lluir ornaments cars era un símbol de benestar econòmic que redundava, com avui, en el prestigi personal i social del marit. Per fer bona cara i millorar la imatge, també feia ús dels cosmètics (coloret, cremes, ungüents, pólvores...) i dels perfums, que

guardava en flascons (lècitos, alabàstron, aríbal...). Es depilava amb flama, amb navalla, amb cremes depilatòries i amb pinces petites. També es tenyia el cabell i anava molt ben pentinada.

Exclosa de la vida social i política, sense drets jurídics i civils, apartada de les activitats econòmiques, va ser obligada a ser representada per un tutor al llarg de tota la seva vida (primer el pare i després el marit, i, quan enviudava, el germà o el fill gran) per fer qualsevol transacció econòmica o jurídica; no podia casar-se, ni divorciar-se, ni anar

Dona amb mirall. Píxide àtica de figures vermelles del Pintor de la Centauromàquia (430 aC). Museu del Louvre, París.

a un judici, ni ser testimoni sense el seu representant. Tampoc no li era permès de parlar en públic, ni tenia dret de propietat ni de vot. No tenia drets ciutadans, però en canvi els transmetia, fet que li donava gran importància i consideració social. La dona casada en matrimoni legítim, celebrat amb «garantia», és mare d'un ciutadà atenès des de l'any 451/0 aC amb Pèricles. Per tant, era una

part constitutiva de la continuïtat i de la seguretat política, com a mare de futurs ciutadans, i podia prendre part en la meitat de les festes de la ciutat. En l'àmbit privat, participava dels rituals del matrimoni, el naixement i la mort i dels ritus de la llar. En l'àmbit públic, prenia part en els rituals de nena i de donzella, d'una banda, i en els de dona casada, de l'altra. La festa pròpia de les dones casades eren les Tesmofòries, que se celebraven durant tres dies en el mes de novembre, en honor de Demèter i Persèfone. Eren festes dedicades a propiciar la fertilitat i, mentre duraven, les dones gaudien de llibertat per reunir-se amb les amigues i fer bromes. De vegades, podien assistir al teatre.

La dona, relegada a l'espai interior domèstic, es va anar emmotllant com a inferior a l'home en funció de la seva dedicació a les tasques domèstiques i de reproducció. A més, l'infanticidi femení i la reclusió religiosa de grups de dones en què era anul·lada la seva capacitat de reproducció, van convertir les dones en béns escassos i es va alterar la proporció entre els sexes; per tant, es buscava controlar el potencial reproductiu de la societat, potencial que resideix en les dones. La propietat es transmet als fills, la legitimitat és important i calia controlar les poques dones. Una dona era imprescindible en la transmissió de la propietat patriarcal, sempre que engendrés fills reconeguts per la llei, però una filla era una càrrega massa pesada. En ser lliurada en matrimoni, passava a formar part d'un nucli parentiu aliè (és a dir, aquí és la dona que es mou) i per això li treien bona part dels drets de propietat, tret del dot que li assegurava la manutenció; les famílies més humils no trobaven, és clar, cap motiu per criar una noia. Controlant la dona també es controlava la pressió demogràfica i, segregant-la, se la dotava de molts tabús.

Homes i dones per imposició cultural són completament oposats, i a mesura que la vida sexual de les dones és controlada per la societat, cada vegada més feta per homes, la seva activitat sexual esdevé una obligació social allunyada de la

satisfacció personal. Se l'exclou de les activitats productives fora de la llar, se l'aïlla a l'interior de casa, se li exigeix castedat prematrimonial... tot porta al concubinat, la prostitució i l'homosexualitat, formes en què també s'explota la dona. La supremacia masculina comporta misogínia. En aquest menysteniment hi ha pluralitat d'estatus femenins.

Cílix del segle V aC d'un amo amb la seva esclava amb la inscripció grega «estigues quieta». Museum of Fine Arts de Boston.

Aquest repartiment de funcions va afectar tot el món grec. La vida de les dones es dividia radicalment en dues etapes: una adolescència que es percebia com un prematrimoni i una vida de casada, determinada per l'engendrament. L'educació femenina presenta diferències segons l'època i la zona geogràfica. Des de l'època arcaica, es diferenciaven tres zones, Atenes, Esparta i Lesbos.

ATENES

Les dones ateneses eren educades a la llar, on aprenien a utilitzar el silenci com a símbol de virtut: havien de veure, escoltar i preguntar el menys possible. Aprenien a cuinar, teixir i administrar els béns, habilitats que ja podien exercir a partir dels catorze o quinze anys, edat propícia per al matrimoni. Algunes noies de bona família rebien una educació especial i, en les festivitats, mostraven públicament la virginitat i la condició de convertir-se en productores domèstiques.⁶

ESPARTA

Les dones espartanes eren diferents de les de la resta de Grècia. La vida militar del marit i el fet de no haver-se d'ocupar de l'educació dels fills els permetia més llibertat i, a la vegada, una responsabilitat més gran que comportava molta autoritat sobre els seus fills i, fins i tot, sobre els seus esposos. A més, la diferència d'edat i de cultura entre els cònjuges no era tan gran com a Atenes, ja que es casaven, per rapte, en la flor de la vida i ja madures. Anaven a les palestres amb els joves, feien equitació i s'entrenaven en la cursa, en el pugilat, en el llançament de disc i de javelina per enfortir-se i, així, poder suportar els dolors del part sense problemes.

El llegendari Licurg va habitar les donzelles a desfilars, a dansar i a cantar en certs cultes, nues, davant la presència i la contemplació dels joves. Això no obstant, aquesta nuesa no era vergonyosa; la norma era el pudor i l'absència de lascívia. Al mateix temps, eren educades en la senzillesa i se'ls fomentava l'estímul per la bellesa, així com l'autoestima. L'homosexualitat femenina, talment la masculina, va tenir un gran paper educatiu: era una preparació per al matrimoni. Tot plegat va provocar que els atenesos consideressin les dones espartanes de costums sexuals lliures o almenys

desenfrenats. De l'Esparta arcaica ens han arribat el nom de les poetesses Megalòstrata i Mia, però no s'ha conservat cap detall de la seva tasca poètica ni sabem res de les seves vides. Tot sembla apuntar que degueren ser poetes i *coregues* de cors de donzelles que actuaven en iniciacions d'adolescents. De Clitàgora, «il·lustre en parlar en públic», se'n cantava una cançó de taula en els cercles aristocràtics d'Atenes a la primària del segle V aC.

Les joves espartanes estaven sota la protecció d'Àrtemis i a la pubertat passaven sota la protecció d'Hèlena. Rebien una formació reglamentada, en què la gimnàstica i l'esport desenvolupaven un paper cabdal, enfront de la música, la dansa i el cant. A Esparta s'exigia a les dones ser mares de forts guerrers. Quan Leònides va sortir cap a les Termòpiles, la seva dona li va preguntar què havia de fer ella i li va dir: «casar-te amb un home honorat i tenir fills bons». La seva funció era també reproduir ciutadans, donar fills a l'Estat. A Esparta només es posaven esteles als homes que morien en batalla i a les dones que morien de part.

LESBOS

Les joves aristocràtiques rebien en vida comunitària (*thíasos*) una educació acurada en què l'ideal de bellesa aspirava a la saviesa, sens dubte, musical, i participaven de la poesia, activitat creadora d'influència social reservada normalment als homes. Algunes dones van trencar sorprenentment el mur del silenci i van expressar en poesia les seves vivències. Safo és la desena musa i un mirall en què dones d'altres èpoques es van emmirallar fins que es va convertir, en el segle XVIII, *epitheton ornans* de les escriptores europees. Però Safo no va ser pas l'única i va confirmar allò que deia Menandre de la dona dotada d'intel·ligència: «un tresor de virtut, però és un cas rar». Van sorgir altres poetesses allí on hi havia una poesia local relacionada amb el culte (Beòcia, Peloponès...) i van arribar a ser honorades amb estàtues i retrats per tal de preservar-ne la memòria.

6. Vegeu Aristòfanes, *Lisístrata* 638-647.

L'ÈPOCA CLÀSSICA

Ara bé: en l'època clàssica, d'extraordinari floriment literari masculí, ens trobem amb un odi envers la dona intel·ligent.

La dona atenesa estava més enclaustrada quan més rica era, i les dones pobres havien de treballar i sortien al carrer amb tota naturalitat; fins i tot podien tenir una paradeta a l'àgora, per dedicar-s'hi a la venda de verdures, fruita, perfums o corones de flors per a cerimònies i banquets. També podien exercir de llevadores i feien tasques artesanals i de treball dels camps.

La moral de l'època permetia a l'home tota mena d'evasions extraconjugals, no només amb heteres, sinó també amb efebs. En canvi, la dona havia de ser casta. En cas d'adulteri, la llei permetia a l'espòs ultratjat repudiar la dona i matar el rival. Fins i tot quan la seduïda era una de les seves concubines. Per sobre de tot hi havia la família, era la institució fonamental de la ciutat estat (la *polis*) i, dins de la família, la pedra angular era la dona-esposa, eficient i submissa. Les heteres, més educades que no pas les dones casades, acompanyaven els homes en el banquet i eren les úniques veritablement lliures de l'Atenes clàssica.

Detall d'una hetera flautista que entreté un simposiarca. Tondo d'un clix àtic (ca. 490 aC) trobat a Vulci. Museu del Louvre, París.

L'ÈPOCA HEL·LENÍSTICA

Amb la pèrdua d'autonomia de la *polis*, les dones guanyen una posició en la família i en la societat, i tenen accés a l'educació i als cercles literaris: Mero fou l'esposa d'un filòleg, i per tant degué gaudir d'un ambient erudit i llibresc. Erinna, Ànite i Nossis també comparteixen els cercles poètics masculins; són poetesses conreades, viatgeres, i demostren tenir majors pretensions literàries tant en la capacitat d'iniciativa i de creació de nous motius (per exemple, els epitafis a animals morts) com en la notable capacitat d'innovació lèxica, fins al punt d'haver esdevingut model de poetes masculins.

En aquest període cosmopolita, les dones també van ser beneficiàries de reconeixements de ciutadania i de drets polítics per raons diplomàtiques, culturals i econòmiques. Les reines van gaudir d'un paper determinant. Així, en la cort macedònica, Olímpia, mare d'Alexandre Magne, va governar com a regent durant més de set anys. Certament, les dones encara eren excloses de la vida política i les ocasions de participació femenina en la gestió política són recordades com a excepcionals: per exemple, el cas d'una dona que, en el segle II, va ser arcont a Istros; o, fins i tot, el de File de Priene que, en el segle I, com a magistrat, va fer construir un aqüeducte. En aquest sentit també les inscripcions gregues testimonien que una tal Aristòdama, poeta d'Esmirna, l'any 218 aC fou nomenada ciutadà honorari pel poble etoli de Priene, perquè lloava en un dels seus poemes el poble d'Etòlia i els seus avantpassats, és a dir, com a mostra d'agraïment.

A Pèrgam hi havia magistrats per inspeccionar l'educació femenina. Estudiaven poesia i música. Teofrast consigna l'existència de concursos de bellesa, sobretot a Lesbos i a Tènedos. També hi havia concursos d'economia domèstica i de prudència o equilibri moral. Hi ha un ressorgiment de dones poetes i especialistes en música. En els epigrammes funeraris hel·lenístics s'elogia la mode-

Ceràmica àtica de figures vermelles amb la vida d'una dona grega a casa envoltada del marit, la criada i el fill, el cofre i el cistell de llana. Museu Arqueològic Nacional d'Atenes.

ració, la pietat, la prudència i la castedat de les dones. També en les noies joves es lloa la bellesa física, de vegades unida a altres qualitats de caràcter moral o intel·lectual. Evidentment, també es lloa sovint la tasca biològica reproductora de la dona i la cura dels fills i de la llar.

Enfront de l'extremat conservadorisme de l'Àtica, hi ha la major obertura d'Esparta, però és sobretot en la Grècia asiàtica o a les illes on ja trobem en l'època hel·lenística una major llibertat per a la dona.

Els testimonis ceràmics evidencien el valor de la dona silenciada com a bona mare, encarregada de dirigir l'economia domèstica, sobretot el treball de la llana. Asseguda, envoltada de les criades amb el cofre i el mirall a la mà, ben vestida i pentinada, goig del marit i mare de futurs ciutadans. Aquest paper cabdal les apartava de l'estudi i de l'educació i només unes quantes, filles o esposes d'intel·lectuals, van aconseguir saltar-se la imposició del silenci i de la vida entregada a la família per dedicar-se als estudis.

BIBLIOGRAFIA

ANGLADA, MARIA-ÀNGELS, *Les germanes de Safo*. Barcelona: Edhasa, 1983.

CAPELLÀ SOLER, MARGALIDA, *Poetes gregues antigues*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

POMEROY, S.B., *Diosas, rameras, esposas y esclavas*. Madrid: Akal, 1987.

MARGALIDA CAPELLÀ I SOLER (Campanet, Mallorca, 1965), catedrática de grec de l'IES Cristòfol Ferrer de Premià de Mar, és autora de llibres de text (*Grec 1 i 2*, *Arrels clàssiques del lèxic científic tècnic i humanístic*) i d'adaptacions literàries juvenils (Homer, Ovidi i Apol·loni de Rodes) a l'editorial Teide; professora innovadora de material didàctic digital premiada pels seus blogs educatius *El Fil de les Clàssiques* i *Aracne fila i fila*.